

Jogi kultúra és kulturált jog

Közismert tény, hogy a jog és a kultúra között sokrétű összefüggés áll fenn, amelyet két alapvető tételben lehetne összefoglalni. Egyrészt a jog maga is része az emberi műveltségnek, egy adott társadalom kulturális kincsének. Másrészt azt is mondhatjuk: az a társadalom, amelynek sikerült egy bizonyos fejlettségi szintet elérnie, elvárja, hogy a saját — általánosan felfogott — jogélete kulturált legyen. A két tétel közötti összefüggés nyilvánvaló, hiszen az első a jogot mint az általános társadalmi kultúra részét említi, a második a művelődésnek a jogéletre gyakorolt hatását emeli ki.

A kultúra és a jog kapcsolatának két tételből összeálló, a szocialista jogelméletben szinte általánosan elfogadott képlete első látásra is bizonyos egyoldalúság benyomását kelti. Könnyen észrevehető, hogy a kapcsolat tisztázását egyetlen irányban — a kultúrától a jog felé — próbálja megvalósítani. A tényeken az sem változtat, hogy a két alaptétel közül az első a jogot bevonja az adott társadalom művelődési viszonyai közé. Ellenben továbbra is tisztázatlan marad az a visszahatás, amelyet a már ismert összefüggésen belül a jog a kultúrára — ha úgy tekinthetünk, a rész az egészre — gyakorol. Egyik célunk itt és most éppen a kapcsolat ilyen irányú, gyakorlatból kiragadott példákkal alátámasztott kiterjesztése.

A kulturáltság igénye — mint azt láthattuk — a jogélet *egészével* szemben jelentkezik. A jogélet mint fogalom hármassá tagozódású: jogalkotás, jogalkalmazás és jogkövetés. Ha tehát a feltett kérdésekre választ keresünk, ezekből kell kiindulnunk.

A jogalkotás esetében a válasz egyszerűnek tűnik; valamennyi, jogalkotási hatáskörrel alkotmányosan felruházott állami szervnek kötelessége szem előtt tartani, hogy az általa alkotott jogszabályok minden szempontból megfeleljenek egy civilizált társadalom igényeinek. A huszadik század utolsó negyedében például meglehetősen szokatlan benyomást keltene egy olyan büntetőeljárás törvénykönyv, amelyben a bizonyítási eljárás egyik fontos eleme mondjuk a tüzes vas próbája lenne.

Tárgykörünket ennyire leszűkíteni — gyors és sommás ítélet volna. Nem lehet ugyanis kulturált az a jog, amely függetleníti magát más tudományágak által elért eredményektől. Egyetlen példa: az orvostudomány a szervátültetések korát éli, olyan kort, amelyet megoszló vélemények kísérnek. Nos, a szervátültetések jó néhány fogas kérdés elé állították a jogtudományt. Volt olyan idő, amikor még az orvostudomány néhány kiváló szaktekintélye is úgy nyilatkozott, hogy a szervátültetés élő vagy holttest barbár megcsonkítása, felelőtlen sebészi beavatkozás, feltűnési viselkedés sajátos megnyilvánulása.

Mit tehet ilyen esetben a jogalkotó? Erzéketlen semmi esetre sem maradhat, nem kerülheti meg egyszerűen az újonnan felmerült kérdéseket. Ha viszont olyan jogszabályokat alkotna, amelyek egyszer s mindenkorra lehetetlenné tennék az ilyen jellegű beavatkozásokat, nyilvánvalóan gátat emelve más tudományágak egyértelműen nemes célt szolgáló fejlődésének, ez a jog már aligha lenne kulturált. Itt, ezen a ponton is találkozhatunk egy önmagáért beszélő esettel, lehetőséggel, amikor a jog visszahat a műveltségre, tudományra, hiszen fékezheti vagy támogathatja annak fejlődését.

Nem véletlen tehát, hogy a jogászok nemzetközi szintű együttműködésben próbálnak megoldást találni. Tudomásunk szerint első ízben az olaszországi Pescarában 1970. augusztus 29.—szeptember 5. között megtartott VIII. Nemzetközi Összehasonlító-Jogtudományi Kongresszuson került napirendre az említett kérdés. Az elvi megoldás — mely szerint a jog nem állhatja útját egyetlen tudomány fejlődésének sem — már általánosan elfogadott. Mi több, konkrét jogszabályokról is beszámolhatunk.

Örvendetes, hogy a hazai jogalkotás nemzetközi viszonylatban is az elsők között keresett és talált példamutatóan alapos megoldást. A 3/1978. sz. egészségügyi törvény (*Hivatalos Közlöny*, 1978. július 10. 54. sz.) V. fejezetének második alcíme részletekre is kiterjedő jogi normákkal szabályozza a szerv- és szövetátültetések feltételeit és körülményeit.

Törvényhozásunk kulturáltsága számos egyéb — időben közelebb álló — példával is szemléltethető.

Belpolitikai életünk egyik legfontosabb mozzanatát kétségtelenül a március 9-i választások jelentették. A mindenki számára jelentős esemény előkészítésénél törvényhozási szinten is figyelembe kellett venni az előző választások óta eltelt időben bekövetkezett társadalmi-gazdasági előrelépést. Ennek megfelelően, a Nagy Nemzetgyűlés 1979. december 14-i ülésén elfogadta az Alkotmány 44. szakaszának módosításáról szóló 19. sz., valamint az előző választásokat szabályozó rendelkezések módosításával kapcsolatos 20. sz. törvényt. Mindkét új jogszabály céljai azonosak: a választások állami és állampolgári ellenőrzésének, a tényleges érdekképviseletnek fokozottabb biztosítása, egyezőval a szocialista demokrácia további kiszélesítése.

Az államhatalmi, illetve közigazgatási szervek tevékenységének és összetételének javítását is fontos törvényes rendelkezések szabályozzák. A demokratikus centralizmus elvének alkalmazása a szocialista társadalom egyik alapfeltétele. Ezért is volt szükség a néptanácsok szervezését és működését kiegészítőleg szabályozó 21/1979 sz. törvény, illetve a Néptanácsügyi Bizottság összetételére és működésére vonatkozó 22/1979 sz. törvény előkészítésére, megvitatására és elfogadására. A cél megint csak azonos: olyan államhatalmi és közigazgatási apparátus létrehozása, amely képes a szocialista társadalom általános és az állampolgárok egyéni problémáit gyorsan és hatékonyan, a szocialista törvényesség szellemében rendezni.

Jogász körökben köztudott, hogy egyik-másik elavult, idejétmúlt törvény az általános és egyéni érdekek ütközéséhez is vezethet. Ilyen lehetőséget küszöbölt ki a kisajátítás útján személyi tulajdonból állami tulajdonba kerülő ingatlanok felértékelését, az egykori tulajdonosok kártalanítását szabályozó 467/1979. sz. törvényerejű rendelet, amely emeli a közérdekű, így városrendészeti okokból kisajátított ingatlanok után fizetendő kártérítés összegét.

Külpolitikai — ha úgy tetszik, nemzetközi jogi — téren hazánk világviszonylatban is jelentős tevékenységét, józan és békeszerető külpolitikáját nem szükséges itt külön méltatni. Az viszont nyilvánvaló, hogy a nemzetközi életben ilyen arányban való részvétel hatalmas jogszabályanyagot eredményezett. Válasszunk ki ezek közül egy — minket, romániai magyarokat is közelről érintő — példát.

Valamennyiünk emlékezetében éljenek el Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtitkára, államelnök és Kádár János elvtárs, az MSZMP KB első titkárának 1977. júniusi megbeszélése, amelynek színhelye Nagyvárad, illetve Debrecen volt. A megbeszélés körében jelentős eredményeként a 410/1979. számú elnöki rendelet intézkedik Románia Szocialista Köztársaság debreceni főkonzulátusának létesítéséről.

E néhány, a teljesség igényét érthető okokból mellőző példával két dolgot próbáltunk érzékeltetni. Az első, mely szerint jogalkotásunk kulturáltságához minden feltétel adott. A második, hogy törvényhozóink ezeket a feltételeket ki is használják.

Nagyjából hasonló a helyzet a jogalkalmazás területén is, bár itt bizonyos értelmességi nehézségek is felmerülnek. Mindenekelőtt már maga a jogalkalmazás elnevezés is problematikus, mert azt a látszatot kelti, mintha itt valami származékos, a jogi normából dedukált jelenségről volna szó, holott ez csak a normához, a jogszabályhoz való viszonyítás menetében tűnik annak. Ténylegesen az úgynevezett jogalkalmazási esetek tartalmukat tekintve önálló, független társadalmi viszonyok egyediesített jogi formái, illetve a jogi formák meghatározott fajtái. Csak a leszűkített, mondhatni tudománytalan jogi szemlélet láttatja az egyedi jogviszonyt társadalmiságától megfosztottan, a jog pusztá alkalmazásaként. Témánk szempontjából nem lehet közömbös az a — rendszerint jogszabályba rögzített, főleg a polgárjogra jellemző — jogi alapelv, mely szerint egy civilizált jogrendszerben a jogalkalmazó nem utasíthat el egyetlen kérelmet sem pusztán azért, mert nem létezik olyan jogszabály, amely konkrétan arra a jogesetre vonatkozik.

Már a fentiekből is kitűnik, hogy a jogalkalmazás és a kultúra kapcsolata több vonatkozásban is jelentkezik. Egyrészt arról van szó, hogy a jogalkalmazó — mondjuk a bíró — maga is kulturált legyen. Ez a kulturáltság felfogható mind szakmai — mi sem természetesebb, mint egy jogásztól elvárni, hogy ismerje a jogot —, mind általános értelemben, tehát úgy, hogy a jogalkalmazónak ismernie kell nemcsak a jogi, hanem a joghoz közel álló társadalmi viszonyok — így a művelődési viszonyok — elméletét és gyakorlatát is. Szükséges továbbá, hogy a jogalkalmazási döntések maguk is kulturáltak legyenek. Mindezekhez kapcsolódik a jogalkalmazói technika kulturáltsága, tehát a jogfejlődés szükségszerű alkalmazása a joggyakorlatban. E háromféle kapcsolatnak együttesen kell léteznie a jogalkalmazás teljes értékű kulturáltságához.

Ellenpéldaként az erre vonatkozó szakirodalom rendszerint a tiszzaeszlári „nagy per”-t, illetve a daytoni majomperket szokta idézni. Mindkét esetben ugyanis a végző döntés egyértelműen kultúraellenes elemeket tartalmazott, hiszen ellentmondott

a gondolkodási szabadság mindenkori alapvető emberi jogának, a természettudományos ismereteknek, egyszóval a kultúrának, az emberségnek.

Tulajdonképpen ismét egy olyan mozzanathoz érkeztünk, amely ellentmond a kultúra és a jog kapcsolatát egyoldalúan értelmező elméletnek. Láthatjuk: nemcsak a konkrét, pozitív jogszabály hat vissza a kultúrára, hanem annak gyakorlati alkalmazása is. Hiába törekszik tehát a jogalkotó minden szempontból kulturált, a már említett követelményeknek megfelelő jogszabályok felállítására, ha a jogalkalmazás gyakorlatában nem adottak hasonló szintű döntési feltételek. Más szóval; még a legkulturáltabb jogszabály is visszajára fordulhat avatatlan — mondjuk ki, kulturálatlan — kezekben.

A társadalmi gyakorlatban a kérdés legélesebben a jogkövetés terén jelentkezik. Itt ugyanis a jog, a jogász és a műveltség viszonyában a jogász helyébe az egyén, a jogi szaktudással nem rendelkező „laikus” lép. Nem mindegy tehát, hogy társadalmunkban milyen szintre tudjuk emelni az emberek jogi ismereteit.

Az elemi jogi műveltség viszonylagos elterjedésének egyik legjelentősebb akadálya az emberek általános — nem feltétlenül érthetetlen — idegenkedése a jogtól, egy bizonyos fajta félelem a joggal való találkozástól. Ebből adódik aztán, hogy a társadalmi valóságban az emberek többsége nem ismeri a jogot, illetve ismeretei pontatlanok, felületesek, hiányosak. Egyszerűen nem tudják — nem akarják, nem merik — tudomásul venni, hogy szinte állandó kapcsolatban állnak a joggal, a legegyszerűbb ügyleteknél csakúgy, mint a bonyolultabbaknál.

Gyakran előfordul, hogy a jogi ismeretek kényszerű eredetűek. Megfigyelhető például, hogy egyik-másik börtönviselt ember meglepően alapos büntetőjogi ismeretekkel rendelkezik. Továbbá — mintegy ellenpéldaként — saját személyes gyakorlatunkban többször is találkoztunk törvénytisztelő, minden szempontból becsületesnek mondható emberekkel, akik arra a furcsa kérdésre: „Ön miért nem lopott eddig életében?”, egyszerűen azt válaszolták: „Azért, mert félek a börtönbüntetéstől.” Eszükbe sem jutott, hogy az enyhén szólva udvariatlan kérdés miatt felháborodjanak. Erre azt is mondhatnánk: teljesen mindegy, hogy valaki meggyőződésből vagy félelemből tartja be a törvényt. A társadalom azonban nem érheti be ennyivel, hiszen pontosan arról kellene lemondania, amire témánk szempontjából a legnagyobb hangsúly helyezendő, tehát a jogélet, ezen belül az egyéni jogkövetés kulturáltságáról.

Meg kell jegyeznünk, hogy az állampolgári jogkövetés, általában a jog és a kultúra kapcsolatának gyakorlati vetületeit tárgyaló szakirodalom feltűnően szegényes. Mi lehet az oka e fontos kérdések ilyen mértékű elhanyagolásának? Elsősorban talán az a tény, hogy a jogelméletből nagyon gyakran hiányzik a szociológiai szemlélet, a jog társadalmi megközelítése, az elmélet általában tudatosan bezárkózik a maga belső világába, a jogi fogalmak áthatolhatatlannak, megközelíthetetlennek vélt világába. Pedig szabadabb utat biztosítva a szociológiai szemléletnek, felhasználva a szociológia által a maguk végleges formájában, kész állapotban rendelkezésünkre bocsátott lehetőségeket, alighanem jelentős fellendülést tudnánk elérni a társadalom alapvető jogi műveltségének terén is. Így például, ha egy szociológuscsoport elhatározná, hogy a jogi ismeretek hozzávetőleges tisztázására alapos felmérést végezzen, bizonyára sokkal teljesebb képet kapnánk. Bár történetek kisebb arányú, bátortalan próbálkozások, előszörre kénytelenek vagyunk beérni egy viszonylagos valóság viszonylagos képével, mely szerint a jogismeret helyenként jó, helyenként rossz, de semmi esetre sem egyenletes, inkább a hétköznapi élettapasztalatból, mint konkrét, célratörő érdeklődésből ered.

Ha tehát az ismert és viszonylagos valóság ilyen képet tár elénk, hol kell a megoldást keresnünk? Az nem jelenthet megoldást, hogy társadalmunk tagjai, ki-ki a maga élettapasztalatából kiindulva, szinte rutinszerűen rendezzék saját jogviszonyaikat. Mindezeken túl, a magunk részéről teljes mértékben elfogadjuk azt a — szocialista jogelméletben többször is hangoztatott — megoldási lehetőséget, mely szerint a szocialista jognak kellene annyira leegyszerűsödni, érdemben és eljárásokban egyaránt, hogy a konkrét jogesetek döntő többségében a lakosság maga legyen a jogviszonyok és jogi eljárások hordozója. A jogismeret része az ember társadalmi jogtudatának, azaz része az ember tudatos állásfoglalásának a fennálló jogot illetően. Hogy állást tudjunk foglalni jogi kérdésekben, ahhoz először is ismernünk kell a jogot. Természetesen nem mélyreható, részletek, értelmezési problémákra is kiterjedő ismeretekre gondolunk itt elsősorban, hanem a minimális eligazodást biztosító tájékozottságra. Márpedig ez minden különösebb nehézség nélkül elérhető.

Sajnos, ez a lehetőség csak a jövő megoldása, pillanatnyilag a szocialista társadalom nem nélkülözheti a fejlődő, illetve újonnan jelentkező társadalmi viszonyok szabályozásához feltétlenül szükséges jogszabályozónt.

Ezzel kapcsolatban ismét felmerül néhány lényeges probléma. A társadalmi viszonyok fejlődése, állandó változása, újabb társadalmi viszonyok megjelenése csakúgy, mint a hatályos jogszabályok jelentős számbeli növekedése, szükségesszerűen eredményezte a jog további szakosodását. Már évekkel ezelőtt oda jutottunk, hogy a jogászok sem ismerték valamennyi hatályos jogszabályt, mi több, nagy részük kénytelen volt a jogtudomány egy bizonyos területére szorítkozni és csak az erre vonatkozó ismereteit bővíteni. Tulajdonképpen túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nincs is olyan jogász, aki a jog valamennyi területén egyformán otthonosan mozogna.

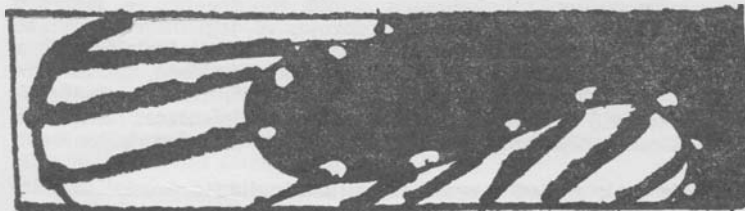
Ugyanakkor viszont változatlanul érvényes az évezredek jogalkalmazási axióma, mely szerint a törvény nem ismerése nem mentesít a felelősségrevonás alól. Feltevődik tehát a kérdés: ha maguk a jogászok sem ismerik egy adott jogrendszer hatályos jogszabályait, milyen alapon várják el másoktól, hogy ismerjék, és mindennapi életükben betartsák a jogot? Nem egyszerű feladat, de hadd próbáljunk meg válaszolni.

Mindenekelőtt, a jogász egy kicsit saját magából kiindulva is tudja, hogy ez az axióma — fikció. Mégis kénytelen érvényesnek tekinteni, hiszen ellenkező esetben le kellene mondania a teljes jogrendről, a jogi felelősségrevonás bármilyen formájáról. Ez pedig teljes társadalmi szervezetlenséget, olyan cselekvési szabadságot eredményezne, amelyet a társadalom és embertársaik ellen bizonyára sokan kihasználnának. Továbbá, a jogrend soha nem alapos, hanem inkább általános, vagy inkább elemi jogi műveltség megszerzésére próbál ösztönözni.

Érzésünk szerint a megoldás változatlanul az, amiről már szó esett, éspedig a szocialista jog fokozatos, a társadalom számára minden káros hatástól mentes leegyszerűsítése. Ezt azonban ki kell egészíteni azzal az igénnyel is, hogy az emberek kellő figyelmet szenteljenek a jogi ismeretek fontosságának, elsajátítva mindazt, ami a jogi ismeretekből alapvető, szinte hétköznapi. Csakhogy ebben nem szabad magukra hagyni őket. Megint csak a jogász feladata az embereket meggyőzni arról, hogy a joggal való kapcsolat nem feltétlenül azonos a törvénytáji perrel, a jog nem modern támadófegyver, nem is tiltó, cselekvésbénító hatású rendelkezések összessége. Még a felületes vizsgálódás is meggyőzhet bárkit arról, hogy a jog elsősorban társadalmi és egyéni érdekek méltányos, törvényes védelmét hivatott elhárítani.

A joggal szembeni tartózkodás leküzdésére egyetlen módszer látszik alkalmasnak: a jog népszerűsítése, magyarázata, nyelvezetének egyszerűsítése. Egyszóval emberközeline kell hoznunk a jogot. Indokolt, szükséges volna, hogy a napilapok, folyóiratok — még a legtekintélyesebbek is — felfigyeljenek a jogi ismeretek iránt megmutatkozó társadalmi igényre, egy olyan igényre, amely már régóta nem éri be a hagyományos konkrét esetekre vonatkozó jogsegély-szolgálatot, hanem egyre inkább elméleti síkra terelődik. A kereslet tehát megvolna, a kínálatot kellene valamelyest gazdagítani.

Akárki méltán állíthatja, hogy a jogot népszerűsítő cikkek, tanulmányok írása, bármely másfajta népszerűsítés elsősorban a jogász feladata. Ez így is van, csak hogy a feladat teljesítésére egyedül képtelen. Jó néhány, gyakran és szívesen tollat ragadó jogászt ért már olyan vád, hogy írásaival nem is annyira az alapvető jogi ismereteket, mint inkább saját magát kívánja „népszerűsíteni”. Pedig ez így egyszerűen nem igaz. Kétségtelenül hasznos és fontos, hogy a közvélemény tisztában legyen korunk legfontosabb jelenségeivel, legyen az energiaválság, rákkutatás, egyszóval bármi. De legalább annyira fontos az is, hogy az ember — így, egyes számban — közelebb kerüljön a mindennapi életben elkerülhetetlenül jelentkező problémák önálló megértéséhez, megoldásához. Ellenkező esetben jogéletünk éppen azon a ponton veszít kulturáltságából, amely tulajdonképpen az egész jogi tevékenység kulturált voltának talán legfontosabb értékmérője. Ez pedig az egyéni jogkövetés, az egyén jogviszonyainak kulturáltsága.

Domokos Péter tusrajza